

SAFVÂN BİN MUATTAL'IN RİVAYET ETTİĞİ VE KONU OLDUĞU HADİSLER

Yrd. Doç. Dr. Mustafa IŞIK
Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, mustafaisik38@hotmail.com

GİRİŞ

Burada, bir sahâbîyi anlamak ve anlatmak için bulunuyoruz. Hicaz Bölgesi'nden çıkarak, o günün çetin şartlarında ve 60'a merdiven dayamış bir yaşta, Diyar-ı Rûm'a gelen, 'İslam'la insan arasındaki engelleri kaldırmak için' yola çıkan ordunun saflarına giren ve bu uğurda canını veren Safvân b. Muattal'ı anlamak/ anlatmak için buradayız.

Öyleyse, sahâbî kimdir?

En geniş anlamıyla sahâbî, "Hz. Peygamber'i peygamberliği sırasında mümin olarak gören, mümin olarak ölen kişilere" denir. (İbn Salâh, 1986: 293; Itr, 1985:116) (Uğur, 1992: 334) "Ahmed b. Hanbel'in (ö: 241/855) naklettiğine göre, Asım el-Ahvel (ö:140/757) 'Abdullah b. Sercis Rasûlullah'ı gördüğünü fakat Hz. Peygamber ile sohbeti/arkadaşlığı olmadığını belirtmiştir." (el-Bağdâdî, Medine: 50) Enes b. Mâlik'e (ö: 93/715), Rasûlullah'ın ashâbından senden başka kimse kaldı mı? diye sorulur. O da; Bedevilerden onu gören birkaç kişi var ama onunla arkadaşlık eden kalmadı' demiştir. Said b. el Müseyyib (ö: 93 /711) ise, sahâbî olmak için bir iki sene arkadaşlık etmek; onunla bir iki savaşa katılmak gerekir" demiştir. Rasûlü (s.a.s.) Müslüman olarak gören sahâbîdir; karşılaşması uzun olmasa da, ondan bir şey rivâyet etmese de. Cumhuriyet görüşü budur. Ancak bazıları, bir kişiye sahâbî denebilmesi için rivâyeti olmasını; bir iki hadis rivâyet etmesini şart koşmuşlardır (İbn Salâh,1986: 293) Sahâbe biyografilerinden, elimizde mevcut olan en eski eserin yazarı İbn Sa'd (ö:230/ 844) "Bize Megâzî konusunda ismi ulaşanları, Araplardan Rasûlullah'a gelenleri ve onlardan Hz. Peygamberden hadis rivâyet edenleri yazdık." demektedir. (İbn Sa'd, ts.: II/ 377)

Görüldüğü gibi, Allah Rasûlünü inanmış biri olarak görmek, O'na dava arkadaşlığı yapmak, savaşlarına katılmak, söz ve davranışlarını sonraki kuşaklara aktarmak sahâbî olmanın farklı dereceleridir. Adıyaman'ın manevî tapusu olan 'Safvân b. Muattal' bunların hepsini de yapmış biridir. "Müreyysi Gazası'ndan önce Müslüman olmuş, Hendek ve sonrası savaşlara katılmış, Kürz b. Cabir (ö: 8/ 630) ile Urenilerin takibinde bulunmuş, (İbn Hacer, 1412: el İsabe, III/ 440, 441) İslam dinini yaymak için Ermenistan'a kadar gelmiş ve 60 yılında Şamşat'ta şehit olmuştur." (Hâkim, 1990: III/ 594)

Allah Rasûlü (s.a.s.) 'Onun hakkında hayırdan başka bir şey bilmiyorum.' ve 'Kalbi temiz, dili sivridir.' buyurmuştur. Rasûl'ün (s.a.s.) gazalarından hiçbirinden geri kalmamıştır. (el-Isbehânî, 1998: 1499)

"Safvân cesur, hayırlı, erdemli biriydi. Hicrî 19/640 yılında, Hz. Ömer'in 'mü'minlerin emiri' olduğu dönemde, Osman b. Ebi'l Âs es-Sekafi'nin ordu komutanlığındaki Anadolu Seferi' sırasında şehit düştü. (İbnü'l-Esîr, ts.: II/ 412-413)

Aşağıda anlatacağımız "İfk/ İftira Hadisesi'yle ilgili Buhârî'de geçen Aişe Hadisi'nde " (ثم قتل بعد ذلك في سبيل الله) / Bundan sonra Allah yolunda öldürüldü" ifadesinden (Buhârî, 1992: V/60) şehid olmasının ötesinde, H. 58/ 677 yılında ölen Hz. Aişe hayatta iken şehit olmasıdır. Bu durumda "H. 60 yılında öldüğü" şeklindeki haberlerin doğru olup olmadığı tartışmaya açılır.

Sahabe kuşağının kendilerinden sonrakilere aktardıkları bilgi ve görgüler çok kıymetlidir. Yaşadıkları hayat da önemlidir; çünkü aldıkları eğitim, edindikleri kültür, özümstedikleri hayat tarzı sayesinde oluşan bu yaşam biçimi Müslüman'ın olması gerektiği insan tiplerinden bir tanesidir. Öyle ki bunların sözleri bile hadis sayılmıştır. (Bkz. Itr, 1985: 326; Uğur, 1982: 225)

Ama daha önemlisi, özümstedikleri İslam'ın etkinliği olarak 'fetih için yollara düşmeleri'dir. Söz değil; eylem olarak ortaya konulmuş bir hayat tarzıdır. Nitekim çeşitli vesilelerle Medine'den ayrılıp eski dünyaya dağılmaları, ilk Müslüman modellerinin insanlara örnek olmasının yaşanmış şeklidir. "Eyüp Sultan diye bilinen Ebu Eyyub el-Ensari'nin (ö: 52/ 672) kabri, 80'li yaşlarda, doğduğu topraklardan binlerce km. uzakta; Kostantinapolis surları önündedir. Safvân bin Muattal fetih ordusuyla Ermenistan önlerine, Adıyaman/Samsat'a gelmiştir. (Hâkim, 1990: III/ 594). (İbn Hacer, 1994: İthaf, VI/ 304) Burada cihad ederken şehid olmuş; kabirleri 'memleketin tapusu' haline gelmiştir. Şairin ifadesiyle:

"Önden giden bu atlar

Seni gördüler kalbim

Sahabe atlar bunlar

Dünyanın beklediği

Önden giden atlılar" dediği sahâbî, (Sarı,1995: 32) olup Safvân da o akıncılardan biridir.

Biz, onun hayatı, cihadı, şehâdeti ve kabri gibi konuların başka bir çalışma konusu olabileceğini düşündüğümüzden burada sadece bu hususlara ana hatlarıyla dokunup tebliğ konumuza dönmek istiyoruz.

SAFVÂN BİN MUATTAL'IN RİVAYET ETTİĞİ HADİSLER

Yukarda geçtiği üzere, ba zı hadis usulcileri de sahâbînin tanımında hadis rivâyet etmiş olmasını şart koşmuşlardı. Pek çok sahâbî gibi, Safvân b. Muattal'dan da hadis rivâyetleri gelmiştir. Bu rivâyetleri

A- Safvân Bin Muattal'ın Rivâyet Ettiği Hadisler

B- Safvân Bin Muattal'ın Konu Olduğu Hadisler olmak üzere iki kısımda ele alacağız.

A - SAFVÂN BİN MUATTAL'IN RİVÂYET ETTİĞİ HADİSLER VE

BU HADİSLERİN KLASİK HADİS LİTERATÜRÜNDEKİ KAYNAKLARI

Safvân'ın bizzat kendisinin rivâyet ettiği hadisler, en kapsamlı olarak, Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inde geçmektedir. Daha önce yapılan bir araştırmada 'İki hadis rivâyet ettiği' (Kandemir, 2008: 35/ 485) yazılmış olsa da biz, üç tanesi Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inde olmak üzere, 4 hadis rivâyet ettiğini tespit ettik. Ahmed b. Hanbel'in Müsned'ini esas alarak; başka hadis kitaplarında geçen rivâyetleri bir araya getireceğiz.

Sahabî, Rasûl (s.a.s.) inanan, onun gibi yaşamaya çalışan, O'nun ölümünden sonra da ondan aldığı bilgileri başkalarına aktaran kimsedir. Rasûl (s.a.s.) hayattayken, İslam'ı anlamak için sorular sorar veya sorulanlardan yararlanır. Burada Safvan, kimi zaman soru sormuş, kimi zaman görev almış, kimi zaman da bir hadisye şahit olmuştur.

1- Namaz Kılınması Mekruh Olan Vakitler Hadisi

Fıkıh kitaplarında 'Namaz Kılınamayacak Vakitler' olarak bilinen üç vaktin temelini oluşturan sorunun sahibi olarak Safvân b. Muattal'ın adı geçmektedir.

"Abdullah'ın babası Ahmed b. Hanbel'den, şeyhleri kanalıyla rivâyet ettiğine göre, Safvân Rasul'e (s.a.s.) sordu: 'Ey Allah'ın nebisi, sizin bildiğiniz benim bilmediğim bir konuyu soruyorum: Gece ve gündüz namaz kılmanın mekruh olduğu bir vakit var mı? Rasûl (s.a.s.) cevap verdi: Sabah namazını kıldıktan sonra güneş doğana kadar namaz kılma; doğunca kıl. Güneş ortalayıp başına bir mızrak yaklaşınca kadar namaz kılınca melekler hazır olur ve namaz kabul olur. Güneşin tepene dikildiği vakit, sağ kaşına değinceye kadar, cehennemın tutuşturulduğu ve kapılarının açıldığı vakittir. Güneş eğilip

sağ kaşını geçince namaz kıl; çünkü ikindiye kılıncaya kadar melekler hazır olur ve namaz kılmak makbuldür.” (Ahmed b. Hanbel, 1992: V/ 312). (Hâkim, 1990: III/ 594). (el-İşbilî, 2000: II/ 11). (İbn Hacer, 1994: VI/ 306)

Taberânî'nin kaydına göre, hadisi özetleyen Safvân der ki: Nebi (s.a.s.) şöyle buyurdu: “Güneş doğarken şeytan yaklaşır, dağılınca şeytan uzaklaşır. Tam tepedeyken şeytan yaklaşır, zeval bulunca uzaklaşır. Batarken şeytan yaklaşır, batınca uzaklaşır. Bu vakitlerde namaz kılmayı yasakladı.” (Taberânî, Mu'cem: 1983, VIII/ 53) Böylece olayı, fıkıh açısından, kısaca aktarmış olur.

Soruyu soran kişi Safvân'dır. Bu hadise ve hadisin rivâyeti öncelikle kendisinden gelmektedir. Aşağıda ifade edeceğimiz üzere, bu hadise ve hadis başka sahâbilerden, farklı rivâyet zinciriyle nakledilmektedir.

Hadis İmamlarının, Bu Hadise “Fıkhu'l Hadis” Açısından Bakışları

Hadisleri muhaddislerin nasıl algıladığını anlamak için bu tip “hadisleri hangi konu ve başlık altında” ele aldıklarına bakmak gerekir. Konu başlıklarını çok iyi koyduğu düşünülen Buhârî (ö: 256/ 870) için “Fıkıhı, kitabının babları arasında saklıdır” (*فقه البخاري (في تراجمه)*) denilmiştir. (İbn Hacer. (H: 1379). *Fethü'l-bârî*, I / 13, 243; Sezgin, 1956: 53) Yani hadis imamlarının bir hadisi ‘kitap ve bâb’ başlıkları altında toplamaları, o hadisi nasıl anladıklarının göstergesidir.

Rivâyetleri bir arada olduğu için esas aldığımız Ahmed b. Hanbel'in Müsned'i, ravilerin isimlerine göre sıralanmış olup ‘konularına göre hazırlanmış bir kitap’ olmadığından, ‘müellifin hadisi nasıl anladığı konusunda/Fıkhu'l Hadis’, hadisin geçtiği yerde herhangi bir veri bulunmamaktadır.

Hâkim (ö:405/1014) de rivâyetleri ‘Safvân’ adına bağlı olarak derlediğinden bu konuda bir fikir bulunmamaktadır. (Hâkim, 1990: III/ 594)

Hadis, birkaç kaynaktan geçmektedir. Genellikle Ebu Hureyre'den rivâyet edilen hadiste Safvân ‘sorunun sahibi’ olarak zikredilmektedir.

İbn Mâce (ö: 273/886) bu hadisi *Kitabu's Salât*'ta, (*بَاب مَا جَاءَ فِي السَّاعَاتِ الَّتِي تُكْرَهُ فِيهَا*) (*الصلوة*) “Namaz Kılmanın Mekruh Olduğu Vakitler” babında zikretmiştir. Elbanî, bu hadise sahih hükmünü vermiştir. (İbn Mâce, ts.: I/ 397)

İbnu Hibban (ö: 354/ 965) *el-Müsnedü's Sahîh ale't Tekâsîm ve'l Envâ* adlı kitabında hadisleri öteki muhaddislerden farklı bir şekilde ele almıştır. “1- Emirler, 2- Yasaklar, 3- Bilinmesi Gereken Haberler, 4- Mübah yani serbest olan şeyler ve 5- Nebi'nin Davranışları” şeklinde beş ana kategoriye ve 400 nev'iyeye ayırmıştır. (İbn Hibban, 1993: I/101-149; Işık, 1997: 171) Bu haliyle İbn Hibban ‘Bilinmesi Gereken Haberler’ bölümünün 65. Nev'i olan ve ‘bab yerine geçen zikir kelimesiyle başlayan’ (Işık, 1997: 181) / (*ذكر الإخبار عما يجب على المرء من ترك إنشاء الصلاة النافلة في أوقات معلومة*) “Kişinin Belirli Vakitlerde Nafile Namaz Kılmayı Terketmesini Bilmesi Gerektiği Haberleri”nde zikreder. (İbn Hibban, *el Müsnedü's Sahîh ale't Tekâsîm ve'l Envâ*, III. Ahmed, (I-III), III/89-90/ Yazma)

Bu eseri daha sonra ‘fıkıh bablarına göre’ düzenleyen Emir Alâeddin (ö:739/1338) eserin adını da *el- İhsan fi Takrib-i İbni Hibban* koymuştur. (İbn Hibban,1993: I/95-96) İbn Belbân bu hadisi K. Salât'ın ‘Namaz Vakitleri’ babının ‘Namaz kılmanın Yasak

Olduğu Vakitler’ alt başlığında ele alır. (باب مواقيت الصلاة) - فصل في الأوقات المنهي عنه (İbn Hibban, 1993: IV/ 294, 335, 409)

Yine bu rivâyet İbn Hibban’da Ebu Hureyre’den (ö: 58/677) tekrar rivâyet edilirken, sorunun sahibi ‘(رجل) adamın biri’ olarak geçer. (İbn Hibban, 1993: IV/ 410)

Beyhakî (ö: 458/1065) bu hadisi “Namaz Kılmanın Yasak Olduğu Vakitler” (باب ذكر الخبر الذي يجمع النهي عن الصلاة في جميع هذه الساعات) babında zikretmiştir. (Beyhakî, 1994: Sünen, II/ 455).

İşbilî (ö: 582/1186) ise ‘Namaz Kitabı’nın ‘Sabah Namazından Sonra Kılınacak Nafile Babı’nda (كتاب الصلاة) باب ما جاء في التنفل بعد صلاة الصبح (el-İşbilî, 2000: I/ 546, II/ 7, 11)

Heysemî’ye gelince (ö: 807/ 1404) kaydettiği iki rivâyetten birinde sorunun sahibi ‘(رجل) adamın biri’ olarak, ötekinde Safvân b. Muattal olarak geçmektedir. “Namaz Kılmanın Mekruh Olduğu Vakitler” (باب الأوقات التي تكره فيها الصلاة) babında (Heysemî, (ts.): Mevârid. I/ 163)

Verilen misallerden anlaşılacağı üzere, hadis imamları bu hadisi “Namaz Kılmanın Yasak Olduğu Vakitler” konusunda ele almışlardır.

2- Hz. Peygamber’in Gece Namazı Hadisi

Safvân b. Muattal’dan rivâyet edilen ikinci hadis Hz. Peygamber’in gece namazıyla ilgilidir. Safvân, Hz. Peygamberle birlikte olduğu bir yolculukta, geceleyin kıldığı namazı izlemiş ve bize haber vermiştir. Bu duruma göre, “Abdullah’ın, şeyhleri yoluyla rivâyet ettiğine göre, Safvân b. Muattal anlatır: “Bir yolculuk sırasında Allah Rasulu ile birlikteydim. Bir gece onun gece namazı kılışını izledim. Yatsıyı kıldı sonra uyudu. Gece yarısı olunca uyandı, Âli-İmran Suresi’nin son on âyetini okudu. Dişlerini misvaklayıp abdest aldı; iki rekât namaz kıldı. Artık kıyamı mı, rükûsu mu, secdesi mi, hangisi uzundu bilemiyorum. Sonra kalktı; yatıp uyudu. Yine uyandı bu 10 âyeti okudu sonra misvak kullanıp abdest aldı; iki rekât kıldı ama kıyamı mı, rükûsu mu, secdesi mi, hangisi uzundu bilemiyorum. Sonra namazdan ayrılıp uyudu derken uyandı ve birkaç âyet okudu. Sonra dişlerini misvaklayıp abdest aldı; iki rekât namaz kıldı. Artık kıyamı mı, rükûsu mu, secdesi mi, hangisi uzundu bilemiyorum. Sonra kalktı; yatıp uyudu. Sonra uyanıp önceki yaptıklarının aynısını yaptı; 11 rekât kılincaya kadar, öylece devam etti.” (Ahmed b. Hanbel, 1992, V/ 312). (Taberânî, Mu’cem, 1983: VIII/ 52, 53) Burada, Allah Rasûlü’nün bir gece -yolculuk sırasında- kıldığı namaz gözlemlenmekte ve bize haber verilmektedir.

Ulaşabildiğimiz kaynaklarda hadis imamlarının bu hadise “fikhu’l-hadis” açısından bakış açılarını göremedik.

3- Küp ve Testilerde ‘Nebiz’ Yasağı Duyurusundan Bahseden Hadis

‘İçki yasağı’ (Mâide, 5/ 90) gelmeden önce, hurma başta olmak üzere, bazı ürünleri turşu kurar gibi, evlerde imal edilmekte ve içilmekteydi. Bunların ortak adı ‘Nebiz’olarak bilinmekteydi. “Hurma, kuru üzüm, bal, arpa, buğday vb. şeylerin suda bekletilerek onu tatlandırması yolu ile elde edilen bir içki çeşidi. Sarhoş etsin veya etmesin aynı adla anılırdı. Nitekim nebize şarap (hamr) dendiği gibi, üzüm suyundan elde edilen şaraba da nebiz denmektedir.” “Kur’an’da zikredilen ‘hamr’ kelimesi Arap dilinde, üzümde elde edilen içkiye has bir terim olmayıp, hurma ve diğer şeylerden üretilen sarhoş edici içkilerin tamamı için kullanılmaktadır. Çünkü içkiyi (hamr) yasaklayan âyet indiği zaman

Medine'de içkinin çoğu hurmadan elde edilmekte idi.” (ed Dımaşkî, E. ts..İstanbul: İkraislam Ans.-1; www.ikraislam.com)

Münâdî, yüksek sesli kimsedir. Resulullah (s.a.s) emir ve yasakları duyurmada bu gibi kimselere görev vermiştir. (Kettânî, (ts.). I/243) Safvan, nebiz yapılan kapların kullanılmaması için duyuru yaptığını kendisi söylemektedir. Hoparło çıkmadan önce, halka duyuru yapan kimselere tellal denirdi.

Safvân der ki: ‘Rasûl (s.a.s.) beni *Küp küpecik/testilerde nebiz/içki yapmayın!* emrini duyurmak için görevlendirdi.’ (Hâkim, 1990: III/ 594; Taberânî, 1984: Müsned, II/ 292; IV/ 332; Taberânî, 1983: Mu’cem, VIII/ 53; Heysemî, 1406, V/ 64; İbn Hacer, İthaf, 1994, VI/ 306)

Hadis imamlarının bu hadise “fıkhu’l-hadis” açısından bakışlarını, ulaşabildiğimiz kaynaklarda, göremedik.

4- Hz. Peygambere İnanan Dokuz Cinden Sonuncusunun Gömülmesi Hadisesi

Kur’an-ı Kerim’de ‘Cin Suresi’ adıyla bir sure bulunmaktadır. Buna göre, Hz. Muhammed (s.a.s) (رسول التقلین)/ cinlerin de peygamberidir. (Beyhakî,1991: Şuabu’l-İman, II/ 176; İbn Kesîr, 1999, VII/ 301; Bkz. Cin, 72/ 1-7). Bu konuyla ilgili olarak Safvân’dan bir haber gelmektedir.

Yine “Abdullah’ın, babası Ahmed b. Hanbel’den rivâyet ettiğine göre, Safvân b. Muattal anlattı: ‘Hacca gitmek için yola çıkmıştık. A’rec denilen yere varınca debelenen bir yılan gördük; çok geçmeden öldü. Adamın biri bir bez çıkarıp onu sardı ve toprağa gömdü. Mekke’ye vardık. Ben Mescid-i Haram’da iken bir adam karşımıza çıktı: ‘Hanginiz Cabir oğlu Amr’ın arkadaşı?’ diye sordu. ‘Öyle birini tanımıyoruz’ dedik. Hanginiz cinin/yılanın arkadaşı? diye sorunca ‘Şu adam’ diye gösterdiler. ‘Allah iyiliğini versin, O yılan/cin, Rasul’dan (s.a.s.) Kur’an dinlemeye gelen dokuz cinin en son öleniydi’ dedi.” (Ahmed b. Hanbel, 1992: V/ 312; İbnü’n-Nebil, 1991: III/ 98; Taberânî, 1983: Mu’cem, VIII/ 53; Hâkim, 1990: III/ 595; İbn Hacer, 1994: İthaf, VI/ 306)

‘Haber değeri’ olmakla birlikte pratikte fikhî bir değeri olmadığını düşündüğümüz bu hadise ve hadisin hadis imamlarının “fıkhu’l-hadis” açısından bakışlarını, şu ana kadar ulaşabildiğimiz kaynaklarda tesbit edebilmiş değiliz.

B- SAFVÂN BİN MUATTAL’IN KONU OLDUĞU HADİSLER

Safvân b. Muattal’ın ilgili hadisi bizzat rivâyet etmemiş olmasına rağmen hadiseye ve hadise konu olduğu durumlar bulunmaktadır.

1- İfk/ İftira Hadisesi

İslam’ın temel kaynağı Kuran’dır. Kur’an, 23 yıllık süreç içinde, olaylara ve gelişmelere bağlı olarak, parça parça inmiştir. Bilindiği üzere, Kur’an âyetlerinin inmesine sebep olan bilinen, bilinmeyen veya tahmin edilen nedenler vardır. Nûr Suresi’nin 11-20 âyetlerinin nüzûlünün bilinen nedeni, Medine dönemi’nde “İfk/iftira hadisesi” diye bilinen tarihî olaydır.

“Kur’an’da kişilik hakları kapsamında iffet, şeref ve haysiyet dokunulmazlığına ayrı bir önem verilmiştir. Müminlerin annesi Hz. Âişe aleyhinde çıkarılan ve İslâm tarihinde ‘İfk Hadisesi’ olarak bilinen dedikodular sebebiyle başta Resûl-i Ekrem olmak üzere Hz. Âişe’nin ve Ebû Bekir ailesinin mâruz kaldığı iftira kampanyası ve katlanmak zorunda bırakıldıkları manevî işkenceler üzerine nazil olan Nûr sûresinin 11-20. âyetleriyle bir

tarafından Hz. Âişe'nin bir iftiraya mâruz kalmış iffetli bir kadın olduğu açıklanmış, diğer taraftan iffetli kişilerin şeref ve haysiyetlerinin koruma altına alınması maksadıyla hukuk ilkesi getirilmiştir.” (Aktan, 2000: XXV/ 148)

Bu olayın en belirgin kahramanlarından biri de Safvân b. Muattal'dır. Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedi'sinde 'Safvân b. Muattal' maddesinin başında tanıtım cümlesi olarak "İfk Hadisesi'ne adı karışan sahâbî" kaydı geçmektedir. (Kandemir 2008: 35/485). Uykusu çok ağır olduğu için (Ahmed b. Hanbel, 1992: III/ 80) Rasûl (s.a.s.) onu ordunun artçısı olarak görevlendirir, o da unutulmuş eşyayı toplayıp sahiplerine verir." (Taberânî, 1983: Mu'cem, XXIII/ 50, 56, 61, 66, 69, 74, 78, 83, 87, 92, 97, 102, 111, 118, 123, 124; İbnü'l-Esîr, ts.: II/ 412-413; Kandemir, 2008: 35/ 485)

Olay, ilk müfessirlerden Mücâhid'in tefsirinde geçer (Mukâtil, 2003: I/ 411) ama biz hadisten hareket ettiğimiz için, hadiseyi hadis kaynaklarından aktaracağız.

Nûr Suresi'nin başlarında geçen olay, hadis kitaplarında anlatıldığı kadarıyla, kısaca şöyledir: Allah Rasûlü sefere çıkacağı zaman eşleri arasında kur'a çeker ve yanında götürürdü. Benî Mustalik Gazası öncesi kur'a Hz. Aişe'ye çıktı. Bu yolculuk hicab/örtünme âyetinden sonra olduğu için mahfil ayarlandı. Gerdanlığını almak veya bir başka rivâyete göre aramak için gitti. Bu arada kabile ayrılmış; Aişe'nin mahfilde olmadığını fark etmemişlerdi. Kabile gece yola çıkınca genellikle Safvân kalkmaz; sabahleyin unutulmuş veya düşürülen bir şey olup olmadığına bakarak arkadan gelirdi. Hz. Aişe, geri kaldığını anlayınca, 'nasıl olsa aramaya gelirler' diye konaklanan yerde bekledi. Derken uykuya yenildi. Mola yerinde bir karartı gören Safvân, yaklaşırken "إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ" Biz şüphesiz -her şeyimizle- Allah'a aidiz ve şüphesiz O'na döneceğiz." (Bakara, 2/ 156) âyetini okuyarak yaklaştı. Sesi duyan Aişe uyanıp yüzünü örttü. Durum anlaşılınca Safvân devesini çöktürdü, Hz. Aişe binince yularından çekti ve kuşluk vaktinde orduya yetişti. Hz. Aişe'nin kayb olduğu anlaşılınca ortalık çalkalanmıştı. Bir grup insan, Aişe'nin Safvân'la bir olmak için geride kaldığı iddiasını ortaya atmışlardı. Hz. Aişe'nin bundan haberi yoktu. Medine'ye dönüşte Aişe Allah Rasûlü'nden her zaman gördüğü ilgiyi görmeyince şüphelendi. Rahatsızlanmıştı. Mıstah'ın anasıyla gezintiye çıktığında ayağı entarisine takılan kadın "Kahrolası Mıstah!" dedi. Aişe "Bedir'e katılan kişiye nasıl böyle dersin?!" diye savununca Mıstah'ın anası: "Sen gerçekten masum Müslümanlardansın" diyerek Aişe'nin bilmediği iftira olayını anlattı. Hz. Aişe'nin rahatsızlığı daha da arttı. Ağlayarak eve döndü. Allah Rasûlü gelince, babasının evine gitmek üzere izin istedi. Gittiğinde ana-babası da üzülüyor fakat onu teselli ettiler. Bir gün sonra Allah Rasûlü güler yüzle döndü ve Allah'ın kendisini temize çıkardığını bildirdi." (Ahmed b. Hanbel, 1992: V/ 312; Abdurrezzak, H.1403: V/ 410; Buhârî, 1992: V/55-61; Müslim, ts.: IV/ 2129; Beyhakî, H.1410: Sünen, V/ 382)

Hz. Aişe'nin (ö:58/677) anlattığına göre, İfk/iftira hadisesi üzerine insanlar toplanınca dışarı çıktı. "Ey İnsanlar! Bazıları aileme eziyet ediyorlar. Ailemin yaptığı bir kötülük bilmiyorum. Ashabımdan birinin adı geçiyor. Ondan bir kötülük görmedim; ben olmadan evime girmez." (Buhârî, 1992: V/58)

Bir başka rivayette "Safvân'ı kastederek, 'giriştiğim her zorlu işte benimle beraberdi' buyurmuştur. (el İsbehânî,1998: 1499)

Nitekim çok geçmeden inen vahiy "O iftirayı, sizden bir çete uydurdu. Onun sizin için kötü olduğunu sanmayın; aksine sizin için iyidir. Bu arada, onlardan her biri günahı paylaşmıştır. Elebaşları da en büyük cezayı hak etmiştir." (Nûr, 24/ 11). Bu olayda Hz. Peygamber, eşi Aişe ve dava arkadaşı Safvân "hedef tahtası" konumundadır. Devlet başkanı ve öyle birinin eşi, istemeyen pek çok kişinin çekememezliğine hedef olmaktadır. Nitekim annesi: "Yavrum, aldırma. Allah'a andolsun ki, kocası tarafından sevilen, durumu parlak olan, bununla beraber çekemeyenleri olup da hakkında dedikodu çıkarılmayan çok az kadın vardır." (Buhârî, 1992: V/57; İbn Hibban, 1993: I0/16; Yazır, ts., V/3487) diyerek

kızını teselli etmiştir. Safvân da, görevi gereği, bu olaya kurban gitmiştir. Ancak bu gibi durumlarda ne yapılması gerektiğinin cevabı verilerek suretiyle “Hak şerhleri hayr eyler / Ârif ânı seyreyler / Zannetme ki gayr eyler / Mevlâ Görelim Neyler / Neylerse güzel eyler.” (İbrahim H., 2001: 5-6) şiirinin anlamı gerçekleşmiştir. Nitekim İbn Abbas’tan gelen bir rivâyette ifk âyeti (لَا تَحْسَبُوهُ شَرًّا لَّكُم بَلْ هُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ) /fakat, siz, bu haksız suçlamaya maruz kalanlar, bunu kendiniz için kötü bir şey sanmayın; tersine bu sizin için hayırdır!). (Nûr, 24/ 11) “Allah Rasûlü, Ebu Bekir, Âişe, annesi ve Safvân için hayırlıdır” yorumu yapılmıştır. (Taberânî, 1983: Mu’cem, XXIII/ 134). Burada Hz. Âişe’nin temize çıkması, Safvân’ın da tezkiyesi demektir. Nitekim bu dedikodudan sonraki vahiy bekleme sürecinde yaptığı soruşturmada Muhammed (s.a.s.) Safvân için “Birinden bahsediyorlar; onun için hayırdan başka bir şey bilmiyorum. Ben olmadan evime girmez” demiştir. (Buhârî, 1992: V/58)

Yine Kur’an-ı Kerim’de “Onu işittiğinizde, müminlerin birbirleri için hüsn-ü zanda bulunup, "Bu düpedüz/kuru bir iftiradır" demeleri gerekmez miydi? Ona karşı dört şahitle gelmeleri gerekmez miydi? Şahitleri getirmediklerine göre, artık onlar Allah katında yalancıların ta kendileridir.” buyrulmuştur. (Nûr, 24/ 12-13)

Hz. Âişe’ye iftira atanlar Safvân’a da iftira etmiş olduklarından; Hasan b. Sabit’e, Mistah’a ve Hamne adlı kadına (Buhârî, 1992: V/56) iftira cezası uygulanmıştır. (Taberânî, 1983: Mu’cem, XXIII/ 130; Beyhakî, 1994: Sünen, VIII/ 250)

“İslam Hukuku’nda bu cezanın adı Kazf’dır. Yani ‘İffetli bir kimseye zina iftirasında bulunma anlamında fıkıh terimi’dir. Kazf suçu sabit olduğu takdirde suçluya bedenî ceza olarak celde (sopa) cezası uygulanır; manevî ceza olarak da şahitliği kabul edilmeyen güvenilir bir kişi sayılır. Kur’an’da zina iftirasında bulunup da şahit getiremeyenlere seksener sopa vurulması ve artık onların şahitliğinin kabul edilmemesi hükmü yer alır.” (Aktan, 2000: XXV/ 149)

2- Safvân’ın, Hassan B. Sabit’i Dövüp Yaralaması Hadisesi

İfk /iftira hadisesi toplumsal açıdan çok önemli bir olaydı. Konuyla ilgili olarak Rahmetli Seyyid Kutup (ö: 1966) Nûr, 24/ 15. âyetin tefsirinde: “Resulullah’ın namusuna dil uzatmayı, onun eşinin ve ailesinin kalbini acılarıyla kıvrandırmayı, cahiliye döneminde bile namusuna dil uzatılmayan Ebubekir Sıddık’ın -Allah ondan razı olsun- ailesini lekelemeyi, mücahid bir sahabeyi suçlamayı, Hz. Peygamberin -salât ve selâm üzerine olsun- masumluğuna, Rabbi ile olan bağlılığına ve Rabbinin ona yönelik gözetimine dokunmayı, bunları itham etmeyi **"Önemsiz sanıyordunuz"...** **"Oysa O Allah katında ağır bir suçtur."** Allah katında ağır ve önemli olan şeylerse, dağları yerinden oynatan yeri-göğü titreten korkunç şeylerdir.” (Kutup, (ts.), X/404) demektedir.

Bu iftiraya katılanlardan; "Bu, kuru bir iftiradır" (Nûr, 24/12) demesi gerektiği halde iftira kampanyasına katılanlardan biri de Hassan b. Sabit’tir. Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedi’sinde ‘Hassan b. Sabit’ (ö:54/674) maddesinin başında, tanıtım cümlesi olarak, “Hz. Peygamber’in şairi olarak tanınan sahâbî” (Elmalı, 1997: 16/ 399) cümlesi geçmektedir. Hassan b. Sabit, İfk olayı sebebiyle Safvân’ı şiirle hicvetmiştir. Safvân Hassan’ı dövmeye söz vermiş ve dövmüştür. (Taberânî, 1983: Mu’cem, XXIII/ 130). “Bunun üzerine Safvân, Hasan b. Sabit’i kılıç darbesiyle, elinden yaraladı. Ensar, gelip kısas istediler. Ancak Rasûl (s.a.s.) Safvân’ın eline kısas uygulamadı. Hasan b. Sabit Hz. Peygambere şikâyetinde bulundu. O da buna karşılık bir hurma bahçesi ve Sîrîn/Kıbtıyye adlı Romalı bir cariye verdi. Muaviye zamanında bahçeyi yüklü bir paraya sattı. (İbn Ebî Şeybe, H.1409: V/ 555, X/ 161, 162; Abdurrezzak, H.1403: IX/ 453; X/ 161, 162; Hâkim, 1990: III/ 595; Beyhakî, 1994: Sünen, VIII/ 56)

Hz. Peygamberin “Dili sivri ama kalbi temiz” dediği (Taberânî, Mu’cem, 1983,VI/ 54; Suyûtî, 2004: II/ 257) Safvân’ın, hiciv ve iftira olayı sonucunda Hassan b. Sabit’i

kılıcıyla yaraladığı fakat Rasûl (s.a.s.) kısas uygulamadığı; buna karşılık ihsanla gönlünü aldığı birçok hadis kaynağında anlatılmaktadır. (İbn Ebî Şeybe, H.1409: V/ 555; Taberânî, 1983: Mu'cem, VI/ 54; Hâkim, 1990: III/ 595; Beyhakî, 1994: Sünen, VIII/ 250, 56; el İsbehânî, 1998: 1499, 1500; İbnü'l-Esîr, ts.: II/ 412)

Burada 'organlarda da kısas uygulaması' olmasına rağmen Allah Rasûlü'nün (s.a.s.) Safvân'a kısas uygulamayı; iftira ettiği âyetle sabit olan ve iftira cezası uygulanan Hassan b. Sabit'in yaptığı hicivin ayrıca tahrik unsuru olmasından kaynaklandığı'nı düşünüyoruz.

Esasen 'Hz. Aişe'nin vahiyle temize çıkması Safvân'ın da aklanması' olduğunu hatırlatmak isteriz.

3- Ureniler Üzerine Gönderilen Seriyeye Katılması

Rasûl (s.a.s.) Medine'de, Hicretin 6. yılı şevval ayında, Kürz b. Cabir komutasında bir seriyeyi Medine yakınında bulunan Urenî'ler üzerine gönderdi. (Vakıdî,1966: II/ 568)

Hz. Peygamber'in "Ondan bir kötülük görmedim; girdiğim her zorlu işte benimle beraberdi." dediği Safvân "Rasûl'un (s.a.s.) gazalarından hiçbirinden geri kalmamıştır." (el İsbehânî, 1998: 1499). Yukarıda nebiz'in yasaklandığını duyurma konusunda da tellal olarak görevlendirildiğini gördük. Kaynakların bildirdiğine göre, Allah Elçisi (s.a.s.), Safvân'ı, "Kürz b. Cabir'le birlikte Urenîleri takibe göndermişti." (Hâkim, 1990: III/ 594; İbnü'l-Esîr, ts.: II/ 412; İbn Hacer, 1994: İthaf, VI/ 305)

Kaynaklarda edinilen bilgilere göre, olay şöyle gerçekleşmişti: Urenî kabilesinden sekiz kişi Rasul'e (s.a.s.) gelerek Müslüman oldular ancak Medine'de hastalandılar. Allah Rasûlü, Medineye yakın bir yerde develerini güden çobanının yanına, develerin sütünü ve idrarını içerek tedavi olmalarını için gönderdi. Develerin sütünü ve idrarını içip iyileşince dinden döndüler. Hz. Peygamberin çobanı, arkadaşlarıyla birlikte, onlarla savaştı ancak çobanı yakalayıp ellerini ayaklarını kesip gözüne mil çekerek öldürdüler. Amr b. Avfoğullarından bir kadın eşeğiyle giderken ağaç altında ölü bir adam gördüğünü kabilesine haber verdi. Adamlar ölüyü Kûbâ'ya getirdiler. Rasul (s.a.s.) bunların üzerine, Kürz b. Cabir komutasında 20 süvari gönderdi. Yaklaştıklarında gece olmuştu. Sabahleyin ararken, elinde deve kemiği olan bir kadına rastladılar. Kadına kemiği nereden aldığını sorunca, deve kesmiş adamların verdiğini söyledi. Nerede olduklarını sorunca çölde olduklarını; yaklaşınca ateşlerinin dumanını göreceklerini söyledi. Vardıklarında yemeklerini bitirmişlerdi. Kuşatıp yakaladılar; kimse kaçamadı. Bağlayıp atlarının arkasında Medine'ye getirdiler. Rasûl (s.a.s.) onlara yaptıklarının aynısını uyguladı." (Vakıdî, 1966: II/ 569; İbn Kayyim, 1981: III/ 285)

Olay, başka hadis kaynaklarında da geçmektedir. (Abdurrezzak, H.1403: X/ 106-107; Ahmed, III/ 163, 170, 233, 290)

Allah Rasûlü'nün (s.a.s.) hayatında her sefere katılan Safvân, O'nun vefatından sonra da koyduğu sünneti izlemeye devam etmiş; cihat ordusuna katılarak bu topraklara kadar gelmiştir. Tarih buna şahit, coğrafya buna şahit, Şamşat buna şahittir.

4- Karısının Saffan'ı Hz. Peygamber'e Şikâyeti

Onunla ilgili bir diğer haber de Safvân'ın eşinin, Safvân'ın da hazır bulunduğu bir anda, Hz. Peygamber'e şikâyette bulunmasıdır.

Ebû Said Hudrî (r.a.) anlatır: Biz Rasûlullah'ın (s.a.s.) yanında iken bir kadın gelip: 'Ya Rasûlallah! Kocam Safvân b. el-Muattal, namaz kıldığım zaman beni dövüyor, oruç tuttuğumda orucumu bozuyor ve sabah namazını güneş doğuncaya kadar kılmıyor' dedi. O esnada Safvân da Rasûlullah'ın (s.a.s.) yanında idi. Efendimiz kadının dediklerini Safvân'a sordu. O da şöyle dedi: 'Ya Rasûlallah! 'Namaz kıldığım zaman beni dövüyor' demesinin nedeni şu; ben nehy ettiğim halde iki tane zamm-ı sûre okuyor.' Hz.

Peygamber: ‘Tek sûre okusaydı, yeterdi’ buyurdu. Safvân: ‘Orucumu bozduruyor’ sözüne gelince, durmadan nafîle oruç tutuyor. Hâlbuki ben gencim; sabredemiyorum.’ O zaman Rasûlullah (s.a.s.): ‘Kadın kocasının izni olmadan nafîle oruç tutamaz’ buyurdu. Safvân: ‘Benim güneş doğuncaya kadar namaz kılmadığım’ konusundaki sözüne gelince; biz çok uyumakla tanınan bir aileyiz. Güneş doğuncaya kadar uyanamıyoruz’ dedi. Rasûlullah (s.a.s.): O halde uyandığım zaman namazını kıl’ buyurdu. (Ahmed b. Hanbel, 1992: III/ 80; Ebu Davud, ts.: I/ 746; İbn Hibban, 1993: IV/ 354; Hâkim, 1990: I/ 602; Beyhakî, 1994: Sünen, IV/ 303)

Elbânî, bu hadis için sahih demiştir. (Elbânî, ts. Riyad: I/751)

Bu hadise ve hadisin fıkıh kitaplarında pek çok konuda delil getirildiği ve hüküm çıkarıldığını görmekteyiz. Ancak bizzat Safvân’ın rivâyet ettiği hadislerin fıkhu’l-hadisini incelediğimiz için, içinde olduğu bu hadiseyle ilgili olarak, ayrıntıya inmiyoruz.

SONUÇ

Allah Rasûlü’nü Müslüman olarak gören ve Müslüman olarak ölen kişiye sahâbî dendiğini söylemiştik. Ancak sahâbî, bunun ötesinde O’nun “dava arkadaşı” demektir. Safvân, bunları yapan bir sahâbîdir.

Safvân, hicretin 6. yılındaki Müreysî Gazası’ndan önce Müslüman olduktan sonra Allah Rasûlü’nün yanında olmuş, bütün gaza ve seriyyelere katılmıştır. Yani onun silah arkadaşıdır. Allah Rasûlü (s.a.s.) ayrıca ona ‘ordunun ardından gelip kalanları toplamak’ gibi yapısına uygun düşen özel bir görev vermiştir. Bu nedenle *İfk Hadisesi*’nde, Ehl-i Beyt içinde ‘hedef tahtası’ haline gelmiş, Ehl-i Beyt temize çıkınca o da temize çıkmıştır.

Bunun ötesinde sahâbî olmak, O’ndan bazı söz ve davranışları sonraki kuşaklara aktarmaktır. Safvân’ın, kayıtlara geçen rivâyetlerini, klasik hadis literatüründen size aktarmaya çalıştık.

Bunun ötesinde sahâbî olmak, Allah Rasûlü’nün yapmak istediği ‘İslam’la insan arasındaki engelleri kaldırmak’ için çalışmaktır. Bunu gerçekleştirmek amacıyla, elli yaşını aştığı yıllarda, komutan olarak orduya katılıp bu topraklara kadar gelmek ve bu uğurda şehit olmuştur.

İşte burası, sözün bittiği yerdir.

KAYNAKLAR

Abdurrezzak, el-San’ânî. (H.1403). *el Musannef*. Beyrut: Mektebu’l İslâmî, (I-XI).

Ahmed b. Hanbel. (1992). *Müsned*. İstanbul: Çağrı Yayınları, (V-VI).

Aktan, H. (2002). *Kazf*. Ankara: TDV.

Beyhakî, Ahmed b. el-Hüseyin. (H.1410). *Şuabu’l-İman*. Beyrut: Daru’l Kütübî’l İlmî, (I-VII).

Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin. (1994). *Sünenü’l-Kübrâ*. Mekke: Mektebetu Daru’l Bâz, (I-X).

Buhârî, Muhammed b. İsmail. (1992). *el Camiu’s-Sahih*. İstanbul: Çağrı, (I-VIII).

Ebu Davud, Sicistânî. (ts.), *Sünen*. Beyrut: Daru’l Fikr, (I-IV).

Elbânî, M. Nâsirüddin. (t.s.). *Silsiletü’l-Ehâdîsi’s-Sahihâ*. Riyad: Mektebetü’l-Maârif, (I-VII).

el-Isbehânî, Ebu Nuaym. (1998). *Marifetu’s-Sahâbî*. Riyad: Daru’l Vatan li’n Neşr.

el-İşbilî, Abdülhak. (2001). *el-Ahkâmü's-Şer'iyyeti'l-Kübrâ*. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd (I-V).

Elmalı, H. (2009). *Hassan b. Sabit*, İstanbul: DİA.

Hâkim, Nisâbü'rî. (1990). *el Müstedrek ale's-Sahihayn*, Beyrut: Dâru'l Kütübî'i İlmiyye, (I-IV)

Hamdi Yazır, (ts.). *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul: Eser. (I-X).

Heysemî, Nûreddin Ali. (H.1406). *Mecmaü'z-Zevaid ve Menbaü'l-Fevaid*. Beyrut. Daru'l Fikr. (I-X).

Heysemî, Nûreddin. (ts.) *Mevâridü'z-Zaman ila Zevâidi İbn Hibban*, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, (I-VIII).

Işık, M., (1997). *İbnu Huzeyme, Sahîh'i ve İbn Hibban'ın Sahîh'iyle Mukayesesi*: Kayseri. Basılmamış Doktora Tezi.

Itr, N. (1985). *Menhecu'n Nakdi'l Hadis*. Dimaşk: Daru'l Fikr.

İbn Ebî Şeybe, (H.1409). *el Musannef fi'l Ehâdis ve'l Âsâr*. Riyad: Mektebetü'r Rüşd.

İbn Hacer, Askalanî. (1412). *el İsabe fi Temyizi's Sahâbe*. Beyrut: Daru'l Ciyl. (I-VIII).

İbn Hacer, Askalanî. (1994). *İthafu'l Mehere bi'l Fevaidi'l Mübtekire min Etrafi'l Aşere*, Medine: (XIX).

İbn Hacer, el-Askalânî. (H: 1379). *Fethü'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, (I-XIII).

İbn Hibban, el Bustî. (1993). *Sahihu İbn Hibban bi Tertib-i İbn Belban*, Beyrut: Müessesetu'r Risâle, (I-XVIII).

İbn Hibban, el Bustî. (Yazma). *el Müsnedü's Sahîh ale't Tekâsîm ve'l Envâ*, III. Ahmed, (I-III).

İbn Kayyim, el-Cevziyye, *Zadü'l-Mead fi Hedyi Hayri'l-İbad*. 1981. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle. (I-II).

İbn Kesîr, İsmail b. Ömer. (1999). *Tefsirü'l-Kur'âni'l-Azim*, Daru't Taybe, (I-VIII).

İbn Mâce, Muhammed b. Yezid, (ts.). *Sünen*, Beyrut: Daru'l Fikr, (I-II).

İbn Sa'd, (ts.). *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*. Beyrut: Daru Sadır. (I-VIII).

İbn Salâh, Osman b. Abdurrahman. (1986). *Ulûmi'l Hadîs*. Beyrut: Daru'l Fikr.

İbnü'l-Esîr, (ts.). *Üsdü'l-Gabe fi Ma'rifeti's-Sahâbî*.

İbnü'n-Nebil, Ahmed b. Amr. (1991). *el-Âhad ve'l-Mesanî*, Riyad: Dâru'r-Raye, (I-VI).

İbrahim Hakkı, Erzurumlu, 2001, *Tefvizname*, Erzurum.

Kandemir, M. (2008). *Safvân b. Muattal*. İstanbul: DİA.

Kettânî, Muhammed Abdülhay (t.s.). *et-Terâtibu'l İdariyye*, Beyrut: Daru'l Erkam. (I-II).

Kutup, S., (ts.). *Fi Zilâli'l Kur'an*, İstanbul: Hikmet, (I-XVI)

Mukatil b. Süleyman. (2003). *Tefsir*. Beyrut: Daru'l Kütübî'l İlmi, (I-III).

Müslim, (ts.). *Sahih*, Beyrut: Daru İhya-i Turasi'l Arabî, (I-V).
Sarı, O. (1995). *Şiirler*, İstanbul: İz yayıncılık.

Sezgin, M. Fuat. (1956), *Buhârî'nin Kaynakları*. İstanbul: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.

Suyûtî, Celaledin. (2004). *Câmiü's-Sagir*, Beyrut: Daru'l Kütübi'l İlmîyye, (I-II).

Taberânî, Süleyman b. Ahmed. (1983). *el-Mu'cemü'l-Kebîr*. Musul: (I-XX).

Taberânî, Süleyman b. Ahmed. (1984). *Müsnedü's-Şamiyyin*, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, (I-IV).

Uğur, M. (1992). *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDV.

Vakıdî, Muhammed b. Ömer, (1966). *el-Megazi*. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb. (I-III)
London: Oxford University Press, 1965'in ofseti.

Wensinck. (1943; VII, 1969; VIII, 1988). *Concordance*: Brill (I-VI).

Ed Dımaşkî, Eymen. 'Nebiz' Maddesi, İkra İslam Ansiklopedisi-1;
(www.ikraislam.com)